

Світлана Сухарєва

ПОЛЬСЬКОМОВНА ПОЛЕМІКА ЙОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО: МІЖ ПОЛІТИКОЮ ТА БОГОСЛОВ'ЯМ

У статті представлено основні риси літературної полемічної школи Лазаря Барановича. Зокрема, охарактеризовано політичні та богословські аспекти польськомовної полемічної прози представника цієї школи Йоаникія Галятовського. Визначено його політичну скерованість та риторичні особливості стилю.

Ключові слова: полеміка, проповідь, риторика, польськомовна полемічна проза, антитурецька література.

Йоаникій (Іоаникій, Йоаннікій) Галятовський прославився в історії української літератури передусім завдяки значному внеску в розвиток барокової проповіді, на чому слушно наголошує Зоряна Куньч. Зокрема, вона зазначає: «Йоаннікій Галятовський у середині XVII ст. остаточно утвердив в Україні цілковито інший тип проповіді — схоластичну проповідь, яка відзначалася насамперед логічною стрункністю, системністю, планомірністю викладу. У додатку до «Ключа розуміння» Галятовський видав риторичний твір «Наука короткая або способ зложеня казаня», в якому вперше природною українською мовою були викладені основні поняття стилістики, риторики й гомілетики, обґрунтовані основні вимоги, яким повинна відповідати нова українська проповідь» [2, 26]. Дослідниця бере за основу визначення творчого доробку Галятовського, здійснене В. Крекотнем, який зараховував його до «латинсько-польського типу» [1, 158]. До цього необхідно додати надзвичайну обізнаність письменника у світовому письменстві світського та теологічного спрямування, багатьох суміжних дисциплінах (історії, культурі тощо).

Наголошуючи на заслугах письменника у цій літературно-богословській царині, прагнемо розглянути ще одну важливу ділянку його творчості – польськомовну полемічну прозу різнопланового характеру.

Мета публікації — визначити політичні та богословські аспекти польськомовної полеміки Йоаникія Галятовського та їхнє місце у вітчизняній риторично-літературній системі XVII ст.

Йоаникій Галятовський ніколи не перебував на марґінесі літературознавчих досліджень, чому сприяла його суспільна (політична і богословська) позиція. Учень відомого богослова барокової доби Лазаря Барановича, представник київсько-чернігівської літературно-риторичної школи, ректор Києво-Могилянської академії, він був популярним серед сучасників і наступних поколінь, залишався «знаряддям» під час міжконфесійних диспутів, представляв цілу течію

руських риторів. Однак малодослідженою досі залишається польськомовна полеміка цього автора, з усією її суперечністю та багатогранністю художнього викладу.

Продовжуючи традиції Петра Могили, учні Києво-Могилянської колегії беззастережно ставали на захист православної віри, однак їм не вдалося уникнути явного впливу московщини. Яскраві прояви цього явища спостерігаємо у польськомовних полемічних працях ортодоксійного спрямування. Початки промосковської діяльності заклав Лазар Баранович, який зібрав навколо своєї владичої столиці у Чернігові цвіт тогочасного православного духовенства. Незважаючи на це, у його творчому доробку спостерігаємо чимало відголосків барокової культури Речі Посполитої. У риторичному плані Йоаникій Галятовський був ревним послідовником літературних традицій Барановича. Окрім того, він залишався співзвучним із своїм наставником у богословському плані. Образ Богородиці, обіграний у бароковому стилі, — це не новаторство письменника, а наслідування стилю Лазаря Барановича. При цьому особливу місію в духовності обох архіпастирів відіграв образ Матері Божої Єлецької та Чернігівської, перед яким обидва складали свої молитви. Як бачимо, Йоаникій Галятовський був типовим представником чернігівської богословської школи, що яскраво проявилось в його індивідуальній письменницькій манері.

Заслуговують уваги дослідників присвяти польськомовних апологій (емблематичні передмови), які відрізняють твори Йоаникія Галятовського від подібної літератури попереднього періоду. Із біографії духівника дізнаємося, що після віденського періоду (1662–1671) він отримав запрошення прибути до Москви на виклик царя Олексія Михайловича. Великого розголосу у той час набула промова Галятовського на честь царського престолонаслідника.

У польськомовній полемічній праці «Messiasz prawdziwy, Jezus Chrystus, Syn Boży, od początku

świata przez wszystkie wieki ludziom od Boga obiecany i od ludzi oczekiwany” після концептуально розбудованої передмови, адресованої правдивому Месії, знаходимо герб царського роду із посвятою цареві Олексієві та емблематичну передмову на честь свого заступника: “Z Bożego Miłosierdzia Najaśniejszemu i Błahocześciwemu Hosudarowi Carowi i Wielkiemu Książęciu Alexiju Michajłowiczowi [...], Ja, Joanicjusz Galatowski, Archymandryta Czernihowski, Waszemu Najaśniejszemu Carskiemu Wielicestwu, ustawiczny Bogomodlca niegodny i Sługa najniższy, do oblicza ziemi się kłaniając, szczerym affektem życzę” [5, VII].

Логічним доповненням до цієї присвяти можна вважати емблематичний вступ до праці “Alkoran Machometów nauką heretycką i żydowską i pogańską napełniony od Koheletha Chrystusowego gosproszony i zgłodzony”, яка належить до значно пізнішого періоду творчості письменника (1683). У ньому Йоаникій Галятовський прославив царських синів Івана та Петра Олексійовичів, які знову ж таки були безпосередніми благодійниками архимандрита. Галятовський прирівняв Росію до Османської імперії, відзначаючи могутність обох монархій та їхній значний геополітичний вплив на тогочасний світ [3, XI–XII].

Потрібно відзначити, що “Alkoran Machometów...” має чітко виражений анти-турецький характер, тож за своєю структурою та змістом належить до польськокомовних прозових «турчиків» XVII ст. Актуальність твору викликана знаковими, переломними подіями того часу — європейські країни зрештою об’єднали зусилля і дали відсіч турецьким нападникам, заклавши їм дорогу в Європу. У спробі представлення антитурецького альянсу Йоаникій Галятовський не відступив від власних промосковських позицій, тож на рівні з можливістю перського заступництва запропонував світові заступництво Російської імперії: “*Monarchia turecka z francuskiego języka na polski przetłumaczona / do Druku Roku 1678 w Słucku podana mówi: Moskowskiego Cara bardziej sobie Turcy ważą niż polaków / trzymając o nim / że może wawsze wyprowadzić w pole sto pięćdziesiąt tysięcy konnego wojska / on się też sam niesie za równego Cesarzowi tureckiemu / i także jako i on napełnia listy foremnymi tytułami*” [2, IX–X].

Антиосманський характер має ще одна полемічна праця Галятовського — “Łabędź z piórami swemi a darami boskiemi Chrystus prawowiernemu narodowi chrześcijańskiemu, łabędziowym piórem swej mądrości Boskiej wypisuje przyczyny, dla których długo trwa na świecie sekta mahometañska...” (1679), яку детально опрацював Іван Вагилевич [8, 86–89]. Твір присвячений гетьману Івану Самойловичу, який присягнув на вірність російському цареві і боровся з Петром Дорошенком за гетьманську булаву на Правобережній Україні. Метафоричне протиставлення лебедя і стерв’ятника мало

відображати не лише супротив магометанської віри, але і внутрішньодержавні чвари та козацький розбрат. У цьому контексті позиція Галятовського була очевидною. Зрозуміло, що він в котрий раз використав письменницьке перо, аби обстояти московську політику й антиукраїнську пропаганду.

Ідентичну присвяту (Самойловичу) знаходимо ще в одній полемічній праці церковного очільника — “Alphabetum rozmaitym heretykom niewiernym dla ich nauczenia i nawrócenia do Wiary Katholickiej od Prawowiernych Katholików napisane” [4, I], де принагідно викладена різниця між язичниками та еретиками. Звертаючись до гетьмана, він назвав його опорою «православного російського народу». Таким чином, Йоаникій Галятовський, безсумнівно, сприяв розколу між Лівобережною та Правобережною Україною.

За дорученням московської духовної ієрархії Йоаникій Галятовський у Білій Церкві 1676 року вів диспут з єзуїтом Пекарським, конклюдії якого ввійшли до твору “Stary kosciół Zachodni nowemu kosciółowi Rzymskiemu pochodzenie Ducha Ś. od Ojca samego pokazuje i Trybunał Ojców Ś.Ś. za takowy mieć zakazuje” (1678). У праці представлені не лише дві конфесії, а й конфлікт двох культур та двоякі спроби окциденталізації українського суспільства. Знаковою стала тематика антиунійної апології Галятовського, який обмежився однією проблемою з цілого блоку унійних питань — про походження Святого Духа. Цей спосіб викладу — у вигляді міні трактатів — зберігся до кінця XVII ст. і свідчив про заключні акорди полеміки.

Система образотворення Йоаникія Галятовського не відзначалася оригінальністю. Почерпнуті зі Святого Письма та світової культури образи передавали первинну суть, хоча і доповнювали політичні амбіції письменника. Оponentська палітра пізнього бароко виглядала збіднілою. Йоаникій Галятовський здебільшого звертався до узагальнених супротивників — спостерігаємо це у виступах проти османів, еретиків, євреїв. Цю традицію продовжили письменники кінця XVII ст., які вряди-годи виступали проти покійних опонентів. Наприклад, таким виступом стала апологія Теофіла Рутки, який опонував Йоаникію Галятовському у праці “Goliat swoim mieczem rogażony...” через рік після його смерті.

Можемо зробити висновок, що, крім літературної майстерності Йоаникія Галятовського, в основу його письменницької індивідуальності було покладене постійне балансування між теологією та політикою з перевагою останньої. Промосковські погляди Галятовського значно вплинули на національне та релігійне становлення наступних поколінь. З огляду на цей вплив, його полемічні польськокомовні твори актуальні й до сьогодні.

ДЖЕРЕЛА

1. Кречотень В. Українська ораторська проза другої половини XVII ст. як об'єкт літературознавчого вивчення / Володимир Кречотень // Питання літератури : статті / відп. ред. : І. Дзевєрін. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 207 с. — С. 149–186.
2. Куньч З. Йоанникій Галатовський в історії української риторики / Зоряна Куньч // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : [зб. наук. праць] / Національна академія наук України, Інститут народознавства, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». — Львів : Вид-во. Нац. Ун-ту «Львівська політехніка», 2009. — Вип. 21. — 216 с. — С. 25–29.
3. Galatowski J. Alkoran Machometów nauką heretycką i żydowską i pogańską napełniony od Koheletha Chrystusowego rozproszony i zgładzony / Joanicjusz Galatowski. — Czernihów : Typografia Łazarza Baranowicza, 1683. — 86 [XV] s.
4. Galatowski J. Alphabetum rozmaitym heretykom niewiernym dla ich nauczenia i nawrócenia do Wiary Katholickiej od Prawowiernych Katholików napisane / Joanicjusz Galatowski. — Czernihów : Typografia Łazarza Baranowicza, 1681. — 362 [XII] s.
5. Galatowski J. Messiasz prawdziwy, Jezus Chrystus, Syn Boży, od początku świata przez wszystkie wieki ludziom od Boga obiecany i dla ludzi oczekiwany / Joanicjusz Galatowski. — Kijów : Typografia Kijowsko-Pieczarska, 1672. — 642 [X] s.
6. Galatowski J. Łabędź z piórami swemi a darami boskimi Chrystus prawowiernemu narodowi chrześcijańskiemu, łabędziowym piórem swej mądrości Boskiej wypisuje przyczyny, dla których długo trwa na świecie sekta mahometanańska i dla których wiele narodów przyjęli zakon Mahometow, dla których mahometani szczęście mają, chrześcijan zwyciężają, miasta i państwa chrześcijańskie posiadają. Tenże Łabędź Chrystus łabędziowym piórem swej Matki Boskiej wypisuje fortele wojenne [...] / Joanicjusz Galatowski. — Nowogródek Siewerski : Typographia Archiepiskopska, 1679. — 66 [XVIII] s.
7. Galatowski J. Stary kosciół Zachodni nowemu kosciółowi Rzymskiemu pochodzenie Ducha Ś. od Ojca samego pokazuje i Trybunał Ojców Ś.Ś. za takowy mieć zakazuje / Joanicjusz Galatowski. — Nowogródek Siewerski : Typographia Archiepiskopska, 1678. — 105 [XII] s.
8. Wagilewicz D. J. Pisarze polscy Rusini / Dalibor Jan Wagilewicz. — Przemyśl : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1996. — 318 s. — S. 67–94.

В статті представлені основні риси літературної полемічної школи Лазаря Барановича. В частині охарактеризовані політичні та богословські аспекти польськомовної полемічної прози представителя цієї школи Йоанникія Галатовського. Визначені його політична спрямованість та риторичні особливості стилю.

Ключевые слова: полеміка, проповідь, риторика, польськомовна полемічна проза, анти-турецька література.

The article presents the main features of Lazarus Baranovych's literary polemical school. Political and theological aspects of Polish polemical prose in the works of the representative of this school Ioanykyi Haliatovskyyi are described in particular. His political orientations as well as the rhetorical features of his style are defined.

Key words: polemic, sermon, rhetoric, Polish polemical prose, anti-Turkish literature.